

BEWIJSKOPIE

Trajecta.

Religie, cultuur en samenleving in de Nederlanden

Jrg. 21, 2012, aflevering 2

Nieuwe publicaties

Recensies en Signalementen

Mirjam de Baar, Yme Kuiper en Hans Renders (red.), *Biografie & religie. De religieuze factor in de biografie*. Amsterdam: Boom, 2011, 300 p., ISBN 9789461054760, € 19,90.

Het woord 'biografie' in de ondertitel van deze bundel kan op twee manieren worden opgevat: als de levensloop van een persoon, waarin een religieuze factor al dan geen rol speelt, of als een geschreven biografie, waarin de religiositeit al dan geen aandachtspunt is voor een biograaf. Beide aspecten komen in deze bundel naar voren, vaak zelfs in één bijdrage. Het is immers aan de biograaf de religieuze overtuigingen en beleving van de gebiografeerde te beoordelen op hun betekenis voor de biografie als geheel. Zo komt in een aantal bijdragen naar voren dat, waar de hoofdrolspeler zelf één of meer bekeringsmomenten in zijn leven beschrijft, de biograaf tot de conclusie komt dat het meestal om een moment gaat, waar de gebiografeerde zelf een veel langer proces van bekering aan 'ophangt'.

Zo beschrijft Jan Fontijn, de biograaf van Frederik van Eeden, dat hij de religieuze factor in diens leven in zijn biografie misschien wel heeft onderschat. De hele cultuur was rond 1900 van religie doordrongen - niet in de hoogkerkelijke zin van het woord, maar in randverschijnselen daarvan als mystiek, spiritisme, theosofie en spinozisme. Veel kunstenaars bewogen zich heen en weer tussen al die invloeden, met een onzeker gevolg. Zo werd Frederik van Eeden op een gegeven moment katholiek, terwijl Ferdinand Domela Nieuwenhuis zich van conservatief lutheraan ontwikkelde tot een sociaal anarchist, maar met een blijvende hang naar religieuze symboliek (Jan Willem Stutje). Herman Gorter, ook al afkomstig uit een religieus, en wel doopsgezind, nest, werd onder invloed van Multatuli een radicaal, zelfs dogmatisch atheïst. Zijn poëzie ech-

213

ter was onmiskenbaar mystiek en pantheïstisch van karakter (Herman de Liagre Böhl). Een omgekeerde ontwikkeling maakte Nellie van Kol door. Zij zei haar socialistisch feminisme en openbare leven vaarwel om toe te treden tot het Leger des Heils. Fia Dieteren laat zien dat wat hier een radicale breuk lijkt, in wezen een voortzetting is van haar overtuiging met andere middelen. Afkomstig uit een religieus socialistisch gezin, bleef bij haar het accent steeds liggen op de morele verheffing van de mens. Ook zij ging in haar socialistische periode trouwens te rade bij theosofie en spiritisme. Han van Bree buigt zich over de 'bekering' van prinses Wilhelmina na haar abdicatie. De prinses zinspeelt zelf in haar autobiografie op 'een religieuze aanraking' in 1949. Van Bree legt haar relatie met Greet Hofmans bloot, een relatie die na de 'Hofmans-affaire' wellicht uit *Eenzaam maar niet alleen* is weggeredigeerd.

Gert van Klinken wijst op het strenge calvinisme van de volkenrechtdeskundige en verzetsvrouw Gezina van der Molen. Zij kwam in opspraak door haar standpunt na de Tweede Wereldoorlog dat weeskinderen van liberale joden beter in hun (gereformeerde) pleeggezinnen konden blijven. De joden beschouwden dat als een soort kinderroof. Van Klinken laat zien hoe haar hele optreden bepaald werd door haar calvinisme. Helaas volgt hij haar - althans in deze bijdrage - niet verder. Hij duidt slechts aan dat Van der Molen in de jaren zestig afstand nam van haar geloof en alleen nog in een algemeen-menselijk ideaal van gerechtigheid geloofde. Na alle vorige bijdragen zou het interessant geweest zijn haar religieus-biografische ontwikkeling tot het eind te volgen: was ook hier sprake van een 'bekering'? Een vergelijkbaar geval aan katholieke kant is dat van de schrijver Jan Hanlo (Hans Renders). Hanlo hield er ook in en na de katholieke vernieuwingsbeweging van de jaren zestig orthodox-katholieke ideeën op na, die hij overigens zonder moeite combineerde met een fel antiklerikalisme. Aan het eind van zijn leven kreeg zijn geloof manicheïstische trekken. Ook hier dus een ontwikkeling, maar anders dan bij Van der Molen veeleer richting een nog conservatiever katholicisme.

In de boven aangeduide bijdragen spiegelen de meeste auteurs zich sterk aan het essay van Jan Fontijn, 'Keerpunten in een leven' (2003) en richten zich op de religieuze factor in het leven van de gebiografeerde. In andere bijdragen komen verschillende

BEWIJSKOPIE

Trajecta.

Religie, cultuur en samenleving in de Nederlanden

Jrg. 21, 2012, aflevering 2

214

andere relaties tussen biografie/biograaf en religie aan de orde.

Jeroen Koch, een auteur met een katholiek gevormd denkkader, waagde zich aan de biografie van de door en door gereformeerde Abraham Kuiper. Hij werd geconfronteerd met het probleem dat hij het geloof van Kuiper niet wilde 'wegpsychologiseren', maar ook moeite had de authenticiteit van Kuipers geloof na te voelen. Een biograaf kan zich inderdaad moeilijk aan zijn eigen standpunten onttrekken. De Nijmeegse hoogleraar Gerard Brom deed daar, achteraf bezien, ook weinig moeite voor. Paul Luyck analyseert de biografieën die Brom schreef van een viertal grote katholieke emancipatoren: de priester-politicus Herman Schaepman, de arbeidersvoorman en priester Alphons Ariëns, de filosoof Cornelis Broere en de literator Joseph Alberdingk Thijm. Broms opvatting van katholieke emancipatie was evident vooral cultureel van aard. Hij was dan ook, vaak onverholen, kritisch over Schaepman. Met Alberdingk Thijm voelde Brom zich daarentegen het meest verwant.

Ten slotte zijn er een aantal bijdragen waarin wordt beschreven hoe de biografieën van individuele personen mede gevormd worden door hun omgeving. Yme Kuiper behandelt de opkomst van de Oxford Movement in Nederland, begin twintigste eeuw, via houseparty's op de buitenplaatsen van adellijke en patricische families. De stichter van de beweging, Frank Buchman, benaderde persoonlijk die families, die 'van huis uit' al een zekere religieuze gevoeligheid hadden - Kuiper laat dat vooral zien voor de families Van Heeckeren en Bentinck - en kon zo zijn beweging als een olievlek verbreiden. Een stabiele 'religieuze factor' in hun leven kenden daarentegen de zendelingen in Nederlands-Indië (1890-1942), aldus Elsbeth Locher-Scholten. Zij vraagt zich af of deze mensen, blijkens autobiografische geschriften, nooit problemen hadden met hun geloof - waarom Frederik van Eeden en Ferdinand Domela Nieuwenhuis wel, en zij niet, zou de onuitgesproken vraag kunnen zijn. Maar voor zover de auteur kon nagaan, vertoonden de zendelingen allemaal min of meer hetzelfde biografische beeld: zij kozen hun beroep omdat zij door inspirerende voorbeelden werden gemotiveerd, zij twijfelden nooit aan hun geloof - hoogstens over de exacte inhoud daarvan - en hun confrontatie met de Indische cultuur en religieuze uitingen leidde nooit tot relative-

ring van het eigen geloof. Zij kenden wel twijfel over de kwaliteit van hun geloof, maar dat lijkt mij vooral inherent aan hun protestantisme. Met de bijdrage van Doeko Bosscher komen we in de naoorlogse jaren. Hij beschrijft de positie van de katholieken in de Partij van de Arbeid - zoals bekend indertijd een omstreden keuze. Onder hen kwamen verschillende varianten van religieuze motivatie voor: sommigen waren kerkelijk, maar beriepen zich in de politiek niet op hun religieuze inspiratie, anderen deden dat juist wel. Anderen beriepen zich, zonder kerkelijk betrokken te zijn, op hun christelijke inspiratie. Omdat deze katholieken in de kerk werden gemarginaliseerd, bood de Katholieke Werkgemeenschap hun een context waar zij hun idealisme konden voeden. Marit Monteiro ten slotte onderzoekt welk beeld er in de Nederlandse pers werd gegeven van de talrijke uitredende priesters in de jaren zestig. Daarin werd zozeer de nadruk gelegd op hun motivatie en toewijding, dat het traditionele beeld van 'verraad' geen enkele kans kreeg. De media voedden veeleer het beeld van de kerk als een star machtsinstituut, dat geen enkele waardering voor deze geëngageerde mannen kon opbrengen.

Erik Borgman concludeert in zijn nawoord terecht dat de individualisering van de religie - hij spreekt voor deze gelegenheid van biografisering - een recente ontwikkeling blijkt te zijn, maar al aan het eind van de negentiende eeuw is waar te nemen.

Het bijzondere van deze overvolle bundel is dat de bijdragen buitengewoon divers zijn, maar tegelijk de lezer attent maken op de vele kanten die er zitten aan de religieuze factor in een biografie (in beide betekenissen). Wie zich aan het schrijven van een biografie wil zetten, doet er goed aan zich aan de hand van deze bundel van de haken en ogen bewust te maken. Een uitvoerige bibliografie over het onderwerp wordt er dan gratis bijgeleverd.

Lodewijk Winkeler (Nijmegen)

Peter van Dam, *Staat van verzuiling. Over een Nederlandse mythe*. Amsterdam: Uitgeverij Wereldbibliotheek, 2011, 156 p., ISBN 9789028424197, € 15,90.

Met deze bijlagen prikkelende studie, bestemd voor een breder publiek, probeert Van Dam, die Nederlandse geschiedenis doceert aan de Universiteit van Amsterdam, het debat over wat de Tilburgse